

PEDAGOGIK MULOQOTDA NIZOLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Meliqo 'ziyeva Mavluda Abduxafizovna,
Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.069>

Isaxanova Mohidil Erkinovna,
Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim va tarbiya jarayoning samaradorligini susayishiga olib keluvchi pedagogik nizo masalasi asosiy muammo qilib ko'rsatilgan. Ushbu maqolada pedagogik muloqotda nizolarning psixologik xususiyatlari haqidagi mulohazalar bayon qilingan. Maqolada pedagogik nizo tushunchasiga oid ilmiy nazariyalar keltirilgan va izohlangan. Maqolada nizolarning pedagogik – psixologik xarakterlari hamda turlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Nizo, pedagogik nizo, destruktiv nizolar, produktiv nizolar, nizoning rivojlanish bosqichlari, nizoli vaziyatlar bilan ishlash.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНФЛИКТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ

Меликозиева Мавлюда Абдухафизовны,
старший преподаватель Кукандского государственного педагогического института

Исаханова Мохидил Эркиновна,
старший преподаватель Кукандского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье в качестве основной проблемы показан вопрос педагогического конфликта, который приводит к снижению эффективности образовательного процесса. В данной статье описаны психологические характеристики конфликтов в педагогическом общении. В статье представлены и объяснены научные теории, связанные с понятием педагогического конфликта. В статье показаны педагогико-психологические характеры и виды конфликтов.

Ключевые слова: Конфликт, педагогический конфликт, деструктивные конфликты, продуктивные конфликты, стадии развития конфликта, работа с конфликтными ситуациями.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONFLICTS IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Meliqoziyeva Mavluda Abdukhafizovna,
senior teacher of Kokand State Pedagogical Institute

Isakhanova Mohidil Erkinovna,
senior teacher of Kokand State Pedagogical Institute

Annotation. In this article, the issue of pedagogical conflict, which leads to a decrease in the effectiveness of the educational process, is shown as the main problem. This article describes the psychological characteristics of conflicts in pedagogical communication. Scientific theories related to the concept of pedagogical conflict are presented and explained in the article. Pedagogical-psychological characters and types of conflicts are shown in the article.

Key words: Conflict, pedagogical conflict, destructive conflicts, productive conflicts, stages of conflict development, working with conflict situations.

Kirish. Respublikamizda barcha yuksalishlarning asosi ta'lim va tarbiyaning samarali tashkil etilishi va pedagoglarning mahoratiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ta'lim va tarbiya jarayoning dinamik xarakteridagi asosiy mexanizm bu pedagog shaxsi ekanligi xech birimizga sir emas. Pedagog shaxsining insoniy madaniyati va xushmomalalik, insonni anglash qobiliyati kabi xususiyatlari pedagogik jarayonga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Aksincha pedagog shaxsida ushbu xususiyatlarining oqsoqligi pedagogik jarayonni nizolar bilan kechishiga sabab bo'ladi. Pedagogik nizo ijtimoiy hayotdagi ko'p

uchraydigan holat bo‘lib, tabiiyki jamiyatning kuchli ijtimoiy munosabatlari to‘plangan tizim asosan maktabda va oliy ta‘lim tizimida ko‘zga tashlanadi. Ta‘limda o‘z «Men»ini qattiq hurmat qilishga odatlangan o‘quvchi yoki talabalar orasida nizoli munosabatlarning bo‘lishi tabiiy hodisa. Lekin amaliy ko‘nikmalarga, kuchli tayyorgarlikka ega bo‘lmagan pedagog yoki rahbarlar ham nizoli munosabatlarni vujudga kelishiga sharoit yaratib berishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik nizolarni pedagogika va psixologiya fanlari bir-biri bilan uzviy holda o‘rganadi va hal qiladi. Ularning har ikkisi bitta umumiy jarayonni - insonning psixik faoliyati hamda uning xulq-atvorini tadqiq etadi. Bugungi kunda zamonaviy o‘qituvchi ijtimoiy psixologik tayyorgarliksiz sinf xonasiga kirishi miunkin emas. Shuning uchun ham o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yodga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarur. Shaxs shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar va jamiyatning roli juda katta. Chunki ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta‘sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi. O‘qituvchi shularni hisobga olgan holda bolalar psixikasi va xarakterini o‘rganishi, shu asosda o‘qitishning aniq va izchil tizimini ishlab chiqishi lozim.

Pedagogik konfliktologiya rivojida ruhshunos M.M. Ribakova tadqiqotlari katta ahamiyat kasb etadi. Muallif pedagogik jamoa ichida turli xil munosabatlarni o‘rganib, “O‘qituvchi-o‘quvchi” ko‘rinishidagi muammolarga katta ahamiyat qaratadi, maktab hayotidan mojaroli vaziyatlarni misol qilib ko‘rsatadi hamda ularning asosiy sabablarini aniqlab beradi. M.M. Ribakova mazkur guruh munosabatlarini tahlil qilib, barcha mojarolarning asosiy sababchisi o‘qituvchining o‘zi ekanligini ta‘kidlaydi. Shu munosabat bilan, o‘quvchilar bilan normal munosabatni yo‘lga qolyish uchun pedagog mojarolarning oldini olish va ularni bartaraf etish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim degan tavsiyani ilgari suradi.

Pedagogik konfliktologiya rivojiga S.V. Banikina tadqiqotlari sezilarli hissa qo‘shdi. Muallif maktab jamoasidagi mojarolarning vujudga kelishidagi umumiy va o‘ziga xos sabablarini ajratib berdi, pedagogik mojarolarning topologiyasini ishlab chiqdi hamda o‘quv tarbiya jarayonida ishtirokchilar orasidagi turli xil mojarolarni hal etish bo‘yicha tavsiyalarni taqdim etdi. S.V.Bakinova o‘z ishlarida pedagog uchun konfliktologik bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishning muhimligiga katta e‘tibor qaratadi

Tadqiqot va natijalar. Bog‘lanish—muloqotga kiruvchilar o‘rtasida ikki tomonlama aloqa bo‘lishini taqozo etadi. Bunga erishish va uni ko‘ngildgidek rivojlantirish sharti munosabatga kirishuvchi shaxslarning o‘zaro bir-birlariga hurmati, ishonchidan iboratdir. Pedagog o‘quv-tarbiya ishi jarayonida o‘quvchilar bilan aloqa bog‘lar ekan, ulardan o‘qituvchi rolining o‘zi taqozo etadigan darajada izzat-ikrom kutadi. Agar pedagog o‘z tarbiyalanuvchilariga nisbatan ishonch va hurmat bilan munosabatda bo‘lsa, u har qancha qattiqqol va talabchan bo‘lgan taqdirda ham, uning eng arzimastanbehlari ta‘sirli bo‘ladi. O‘quvchi o‘qituvchining so‘zlarida o‘ziga nisbatan hurmat-e‘tiborni sezmasa, asosli va mantiqan to‘g‘ri pand-nasihatlarni ko‘pincha loqayd qoldirishi mumkin. O‘zini-o‘zi hurmat qilish tuyg‘usi — aniq, lekin mo‘rt quroldir. Psixologik bog‘lanishning buzilishi shaxslararo mojaroga sabab bo‘lishi mumkin.

Ayrim vaziyatlarda bir-birini inkor etuvchi qadriyatlar, vazifalar va maqsadlarning mavjudligini aks ettiruvchi pozitsiyalar antagonizmi yuzaga chiqadi. Ba‘zan bu o‘zaro adovatni keltirib chiqaradi va shaxslararo mojarolar sodir bo‘ladi. Mojaroning ijtimoiy mohiyati turlicha va shaxslararo munosabatlar negizini tashkil etadigan qadriyatlarga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, mojarolar bittasi noinsoflik qilgan ikkita o‘rtoqning to‘qnashuvi tusini olishi mumkin. Birgalikdagi faoliyat jarayonida mojarolarning sabablari o‘rnida ikki xil toifadagi determinant, ya‘ni ashyoviy-amaliy kelishmovchiliklar va shaxsiy-pragmatik manfaatlar o‘rtasidagi tafovut maydonga chiqadi. Mojarolarning kelib chiqishiga muloqotga kirishuvchilarning o‘zaro birgalikda harakat qilishlariga g‘ov bo‘lgan va bartaraf etilmagan ma‘naviy anglashilmovchiliklar sabab bo‘ladi. Munosabatdagi ma‘naviy anglashilmovchilik — aytilgan talabning, iltimosning, buyruqning ma‘nosi muloqot bog‘lashgan sheriklar uchun muvofiq emasligidir. Bu hol ularning o‘zaro hamjihatligi va birgalikda harakat qilishi uchun to‘sqinlik qiladi.

Xarakteriga qarab pedagogik nizolar obyektiv yoki subyektiv nizolarga bo‘linadi. Obyektiv nizolarga ta‘limning rivojlanish jarayonida yuzaga chiqadigan real kamchiliklar va muammolar bilan bog‘liq nizolar kiradi. Bu nizolar amaliy nizolar bo‘lib, o‘quv jarayonini rivojlantirish, ta‘lim muassasasida normal «ruhiy iqlim»ni yaratish uchun xizmat qiladi. Subyektiv nizolarga o‘qituvchi va o‘quvchilarning u yoki bu voqelikka bo‘lgan shaxsiy fikrlarining turlichaligi oqibatida vujudga keladigan nizolar kiradi. Bu nizolar tabiati bo‘yicha his-tuyg‘uga, hissiyotga berilish, qiziqqonlik oqibatida yuzaga chiqadi. Odatda, bunday nizolar bir-birini ruhan ko‘ra olmaydigan yoki bir-birini tushunmaydigan, yoxud tushunishni

istamaydigan o'qituvchi va o'quvchilarning qarama-qarshi fikrlari oqibatida vujudga keladi.

Agar pedagog o'quvchilar psixologiyasini yaxshi bilsa, uni e'tiborga olsa, o'quvchining qiziqishlarini va e'tiqodini, yoshiga xos xususiyatlarini, ilgari egallagan tajribasini inobatga olsa, uning istiqboli va qiyinchiliklari bilan hisoblashgan holda ish tutadigan bo'lsa, ma'naviy anglashilmovchiliklarni bartaraf etish mumkin.

So'zlar kishi ongining boshqa faktlari kabi mohiyatlarning umumiy tarzda qabul qilingan tizimidan tashqari alohida har bir kishi uchun xos ma'lum darajadagi shaxsiyatga oid mazmun, ahamiyat kasb etadi. Mohiyatlar bilan shaxsiyatga oid mazmunning nisbati A.N. Leontevning asarlarida chuqur tadqiq etilgan edi: «Shaxsiyatga oid mazmunlar mohiyatlardan farqli o'laroq... o'zining ortiqcha individualligiga, «nopsixologik» tarzda mavjudligiga ega emas. Tashqi sezuvchanlik subyekt ongida mohiyatlarni obyektiv olamning realligi bilan bog'lab turadi, shaxsiyatga oid mazmun esa ularni uning ushbu olamdagi hayoti realligi bilan, uning sabablari bilan bog'laydi. Shaxsiyatga oid mazmun inson ongining g'arazlilikini yuzaga chiqaradi.»

Raqobatning eng yorqin shakli nizodir. Nizoning odatda ikki xil turi farqlanadi:

Raqobatning eng yorqin shakli nizodir. Nizoning odatda ikki xil turi farqlanadi:

	Destruktiv nizolar		Produktiv nizolar
1	Shaxsiy xususiyatlarning bir-biriga mos kelmasligi tufayli vujudga keladi	1	Nuqtayi nazarlarning bir-biriga mos kelmasligi sababli vujudga keladi
2	Munosabatlarning buzilishiga olib keladi	2	Muammoga kengroq qarashga olib keladi
3	Ishtirokchilar soni ortib boradi	3	Optimal yechimning topilishiga yordam beradi
4	Qarama-qarshi tomonga nisbatan negativ baholar kuchayib boradi	4	Shaxsga ko'chilmaydi
5	Shaxsga ko'chish oson yuz beradi		

Zamonaviy psixologiyada nizo odamlarning o'zaro munosabatlari jarayonida qarama-qarshi pozitsiyalarning to'qnashuvi sifatida talqin etiladi. Har qanday nizoning belgilari quyidagilardan iborat: ikki qarama-qarshi tomonlarning mavjudligi, ular o'rtasidagi to'qnashuvning yuzaga kelishi. Nizolar quyidagi qismlardan tarkib topadi: nizoning tomonlari, nizoning shart-sharoitlari, nizoning predmeti, nizo qatnashchilarining xatti-harakatlari, nizoning natijalari. Nizoning dinamik xususiyatlari uning turli bosqichlarida yuzaga keluvchi nizo va jarayonlaridir:

- obyektiv nizoli vaziyatning yuzaga kelishi;
  - vaziyatning nizoli ekanligi anglanishi;
  - nizoviy o'zaro ta'sir (yoki nizoning o'zi), nizoning hal etilishi.
- Olimlar nizoning rivojlanish bosqichlarini ikkiga ajratadilar:

tomonlarning yashirin to'qnashuvi, tomonlarning ochiq to'qnashuvi. Nizolarning shaxsiy, shaxslararo, guruhlararo, guruhlar ichidagi kabi turlari farqlanadi. Turli xildagi psixologik nizolar o'zining asosiga binoan subyektlararo bo'ladi, chunki nizolar har doim subyektlar o'rtasida — guruh vakillari bilan munosabatda bo'luvchi turli shaxslararo yoki subyektning o'zi bilan o'zi nizo ko'rinishda kechadi. Nizolarni hal qilish uchun biz ma'lum bir xatti-harakatlarni amalga oshiramiz, lekin ular samarali yoki samarasiz bo'lishi mumkin. Bizning nizolarni hal qilishdagi harakatlarimiz quyidagi hollarda samara

berishi kuzatiladi: qarama-qarshi tomonlarning to'qnashuvi to'xtatiladi yoki batamom tugatiladi, tomonlar qarama-qarshiligi barham topadi.

Jamoadagi, guruhlardagi nizolar xavfli ko'ngilsiz oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ko'pincha ular goh o'chib, goh avj olib, guruh a'zolarini ishdan chalg'itib, holdan toydirib, kishining ruhiy holatiga salbiy ta'sir etib, surunkali ko'rinishda namoyon bo'ladi. Shuning uchun nizoni boshqarish va bartaraf etish alohida ahamiyat kasb etadi. Avvalo nizoni oldindan ko'ra bilish, uning ziddiyatli vaziyatga aylanib ketmasligining oldini olish zarur. Nizoli vaziyatlarda nizoni hal qilishning ikkita asosiy tuzilishi mavjud: nizoviy omil bilan ishlash, guruhlar yetakchilari bilan ishlash.

Pedagogika fanlari nomzodi V.M.Afonkova «nizolarga pedagogik aralashishning muvaffaqiyatliliigi pedagogning qarashlariga bog'liq bo'ladi», deb ta'kidlaydi. Bunday qarashlar kamida to'rt jihatdan iborat bo'lishi mumkin:

- nizoga avtoritar aralashish yondashuvi - pedagog nizo. Bu har doim ham yomon emasligi va u bilan kurashish kerakligiga ishonchi bo'lmagan holda uni bostirishga harakat qiladi;
- neytralitet yondashuv - pedagog tarbiyalanuvchilari o'rtasida yuzaga keladigan to'qnashuvlarni sezmaslikka va aralashmaslikka harakat qiladi;
- nizodan qochish - pedagog nizo. Bu yuzaga kelgan vaziyatdan qanday chiqishni bilmasligi sababli bolalar bilan uning muvaffaqiyatsiz tarbiyaviy ishlari ko'rsatkichi deb ishonadi;
- nizoga maqsadga muvofiq aralashish - pedagog tarbiyalanuvchilari jamoasini yaxshi bilishiga, tegishli bilim va malakalariga tayanib nizo kelib chiqishi sabablarini tahlil qiladi, uni bostirish yoki ma'lum darajagacha rivojlanib borishi to'g'risida qaror qabul qiladi.

Xulosa. Nizoli vaziyatlarni hal qilish xatti-harakatlari belgilanmagan yoki bu xatti-harakat samara bermagan holatlarda ziddiyatli vaziyat yuzaga keladi. Ziddiyatli vaziyatni hal qilishning yagona usuli va imkoniyati — uni to'xtatishdir. Demak, pedagogik nizolar o'z-o'zidan kelib chiqmay, balki shaxslarning o'zaro kelishmovchiliklari, ma'naviy anglashilmovchiliklar, nizolar, ishga doir, shaxsiy nizolar natijasida yuzaga keladi. Shu o'rinda pedagogik nizolarning kelib chiqish sababi qanday bo'lmasin yagona xulosa shuki, pedagog shaxsining mahorati va uning oqilona aralashuvi pedagogik nizoning yechimi uchun eng oqilona yo'ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Maqsudova. “Muloqot psixologiyasi”. “Turon-iqbol”. Toshkent. 2006-yil.
2. Leontev A.N. Деятельность. Сознание. Личность. 2-nashri. M.153-bet.